

UOT: 81.

NƏSİMİ POEZİYASINDA HURUFİ DOKTRİNANIN ƏSASINI TƏŞKİL EDƏN HƏRF VƏ DİLİN EZOTERİK TƏBİƏTİ

f.ü.f.d., dosent Heydərova Xədicə İsabala qızı
AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun doktorantı
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
heyderova 73@mail.ru

Xülasə: Bu məqalədə İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında hurufi təlimin əsasını təşkil edən “hərflər və dilin ezoterik təbiəti” mövzusu araşdırılmışdır. Tədqiqatda şairin Quran surələrinin müqəttəat hərflərinə, əbcəd hesabına və hurufi simvollarla istinadla qurduğu şeir dili təhlil olunmuşdur. Cəmi 20 hərflər kombinasiyası təhlilə cəlb edilmiş, onlardan 7-si müqəttəat hərfləri, 13-ü isə hurufi kodlaşdırma prinsipinə əsaslanan strukturlar kimi təsnif edilmişdir. Məqalə göstərir ki, Nəsiminin poetik dili yalnız estetik yox, həm də batini, ezoterik mənaları ifadə edən simvolik sistemdir.

Açar sözlər: Nəsimi, hurufilik, müqəttəat hərfləri, əbcəd hesabı, ezoterik dil, hərflər kombinasiyaları, Quran simvolizmi, batini poetika.

Ключевые слова: Насими, хуруфизм, мукаатта, абджад, эзотерический язык, буквенные коды, символика Корана, батиническая поэзия.

Keywords: Nasimi, Hurufism, muqatta 'at letters, abjad system, esoteric language, letter combinations, Qur'anic symbolism, batini poetics.

İmadəddin Nəsiminin hurufi poeziyasının parlaq nümunələrindən biridir. O, həm Quran ayələrinə istinad edir, həm də öz poetik-mistik kimliyini hərflər və əlamətlər üzərindən qurur. Nəsimi öz şeirlərində hurufi doktrinanın əsasını təşkil edən “hərflər və dilin ezoterik təbiəti” mövzusunu çox incə və dərin şəkildə ifadə edir. Onun yaradıcılığı həm hurufi, həm də təsəvvüfi mənalandırma baxımından son dərəcə simvolik və çoxqatlıdır. “Çün bu mövzün nöqtənin hərfin misalı məndədir” [3, s. 161] söyləyən Nəsiminin hər bir ifadəsində, həm hərflər və söz səviyyəsində, həm də ezoterik anlam səviyyəsində xüsusi məna yükü var. Tədqiqatımızda şairin əsərlərində müşahidə etdiyimiz hərflər-kodlar iki qismə bölünür: müqəttəat hərfləri və hurufi nöqtəyi-nəzərindən kodlaşdırılmış hərflər kombinasiyaları.

1. Müqəttəat hərfləri – Quranda surələrin adları olan kod-hərflərdir.

Kafü hey, yey, eynü sad – Quranın Məryəm surəsi, 1-ci ayəsində olan müqəttəat hərflərdir: ك ه ي ع ص . Kaf (ك), Hey (ه), Yey (ي), Eyn (ع), Sad (ص) – hər biri hurufi mənada xüsusi ezoterik yükə malikdir. Yəni, şair deyir: “*Ey camalın kafü hey, yey, eynü sad*” [3, s. 267]. Bu misra Nəsiminin klassik hurufi texnikasına uyğun olaraq, gözəllikdə təcəlli edən ilahi hərflərdən ibarət batini simvolların sıralanmasıdır. Burada camal – Allahın və ya sevgilinin gözəlliyi, zəhiri nur, batini təcəlli. Sənin camalında – yəni üzündə, gözəlliyində – bu beş ilahi hərflər sirr daşıyır”.

Bu hərflərin təmsil etdiyi anamlar:

Hərflər Əbcəd Hurufi mənası

Kaf (ك) 20 "Kun" – “Ol!” əmri. Yaradılışın başlanğıcı.

Hey (ه) 5 Həyat, nəfəs, ruh. Allahın adlarında tez-tez təzahür edir.

Yey (ي) 10 Kamillik, yol, insan ruhunun təkamülü.

Eyn (ع) 70 Göz, idrak, mənəvi görmə.

Sad (ص) 90 Səbir, sirr, səssiz hikmət, "sirr" sözünün ilk hərfləri.

Bu simvollar birlikdə camalın — yəni vücutda təcəlli edən ilahi gözəlliyin – batini hərflərlə yazıldığını göstərir.

Qaf – Quranın 50-ci surəsinin adı. Nəsimini aşağıda istifadə etdiyi Qaf-vəl-Qur'an həmin surənin 1-ci ayəsindən iqtibas edilmişdir:

“Üzün Müshəfdir, ey huri, yanağın Qaf-vəl-Qur'an” [3, s. 83]

Sad (ص) – Quranın 38-ci surəsinin adıdır və bu surə “sad” müqəttəə hərfi ilə başlayır. “Sad-ın əbcədi 90-dır və hz. Məhəmmədin meracda Allahla danışdığı 90.000 kəlməyə işarədir” [4, s. 391].

“Sad – Sadiqdir olar kim, səbri qıldı ixtiyar

Dilbərin yolunda gör kim, lütfə irdi daima” [3, s. 216]

Bu beyt Nəsiminin hurufi sistemdə Qurani hərflərlə insani keyfiyyətləri əlaqələndirdiyi poetik modelə nümunədir. Burada "Sad" hərfi yalnız fonetik deyil, həm də əxlaqi və simvolik mənə daşıyır. “Sad” həm ərəb əlifbasının bir hərfidir, həm də Qurani-Kərimin 38-ci surəsinin adıdır. Bu surənin əsas mövzularından biri də peyğəmbərlərin (xüsusilə Davud, Süleyman, Öyyub) səbr və sadiqliyidir. Nəsimi də burada sad hərfini sadiq (doğru, sədaqətli) insana bağlayır. Beləliklə, hərf – sadiqliyin və səbrin simvolu olaraq təqdim olunur. Bu kontekstdə "Sad" hərfi həm Quranla əlaqəli ilahi simvol, həm də sadiq mürid obrazının poeziyada kodlaşdırılmış formasıdır.

Taha (طه) – Quranın 20-ci surəsinin adıdır, ta (ط) və hə (ه) hərflərinin birləşməsindən ibarətdir. *“Əbcədü Taha üzüin ərşi-Əzim”* [3, s. 292] söyləyən Nəsimi burada hərfi-müqəttəənin əbcəd hesabını hürufilikdəki üzdə olan 14 xətt ilə əlaqələndirir və Allahın adını (ərşi-Əzim) söyləməklə “şabu-qəttə”ə – Məhəmməd peyğəmbərin meracda Allahı qulam surətində görməsinə işarə vurur. Əbcəd hesabı ilə: ta 9-(ط) + ha 14 = 5-(ه).

Yasin – Quranın 32-ci surəsinin adı və 14 hərfi-müqəttəətdən biridir. “Quranda hz. Məhəmmədə xitabən يس (ya sin (36: 1), yəni “ey Sin!”) deyilmişdir” [4, s. 302].

Yasini-nun – Yasin surəsinin və Qələm surəsinin 1-ci ayələrində işlənən hərfi-müqəttəətdir: يس və ن. “Yasin – “ya Məhəmməd!” və nun 50 (ن) əlamət sahibi Adəmə işarətdir” [4, s. 217, 392]. Beləliklə, Yasini-nun – yəni Məhəmməd peyğəmbər və Adəm deməkdir. “Adəm asimandan enən 28 hərf və 22 nöqtəsidir. Nun (ن) kəlməyi-ilahi isə ona işarədir” [4, s. 491]. Bu isə insanın ilahi bir yazı, kodlaşdırılmış varlıq olduğuna işarədir.

“Qaşın dəbiri gör necə çəkmiş bu qövsü kim

Yasini-nunu yazmaya bu şəklə min dəbir” [3, s. 127]

Nəsimi burada deyir ki, qaş o qədər mükəmməl və qövsvəri çəkilib ki, min dəbir (min katib) bir araya gəlsə belə, "Yasin"-in "nun" hərfini onun formasında ifadə edə bilməz. Bu beytdə şair Quranın ilahi kəlam olmasını təsdiqləyir.

Nun vəl-qələm – Qələm surəsinin (68:1) ilk ayəsinə işarədir. Bu ayə hurufilər üçün olduqca mühümdür, çünki burada: nun (ن) – batini-sirr, nöqtə, yaradılışın başlanğıcı, qələm – ilahi ilham, bilgi, varlığın yazılması aləti, yəstərun (يَسْتُرُونَ) – “yazırlar” → yazı, kəlam, varlıq mətnidir.

“Əvvəlīm nun vəl-qələmdir, axırım mayəstərun” [3, s. 112]

Nəsimi Məhəmməd peyğəmbərin dilindən danışaraq deyir: mənəm başlanğıcım “nun” və “qələm”lədir – yəni mən ilahi yazının başlanğıcında yaranmış bir səmavi varlıq kimiyəm. Axırım isə “mə yəstərun” – yəni yazılanların sonucuyam. Bu isə poetik-mistik varlığının həm başlanğıc, həm də məzmun olduğunu bildirir. Hurufi baxımından: “Əvvəlīm nun” – mən nöqtə kimi başlanmışam, batinəm. “Axırım yəstərun” – mən məzmun və yazının özüyəm; ilahi yazının sirriyəm.

2. Hürufi nöqtəyi-nəzərindən kodlaşdırılmış hərf kombinasiyaları.

Cim, mim. Hürufi simvollarda: mim (م)– Məhəmməd peyğəmbər, cim (ج) isə Peyğəmbərin saçıdır. Yəni Allahın Rəsulu və Quran.

“Cimim, mimim, hürufumdur, xubəxlaqü lətifimdir” [3, s. 246]

Bu beytdə Nəsimi həm ədəbi, həm də dini baxımdan Peyğəmbərə olan sevgi və tərifini poetik dillə ifadə edir. Burada hurufi yozum qismən mövcud olsa da, əsas məqsəd vəsf və tərənnümdür.

Cim ilə nun – cim (ج) Məhəmməd peyğəmbərin saç/zülfü ilə assosiasiya edilir. və nun (ن) – Quranda Qələm surəsinin ilk hərfidir və ilahi hikmətin, yazının, batini sirrin simvoludur.

“Zülfü qaşın Nəsimiyə vəchi-həsəndir, ey sənəm,

Cim ilə nun bu hüsn ilə qansı kitab içindədir?” [2, s. 272]

Bu beyt Nəsiminin hurufi təlimi, peyğəmbər məhəbbəti və estetik poetikası arasında qurduğu bənzətmə və mənalandırmaların gözəl nümunəsidir. "Cim" və "Nun" hərfləri – Məhəmməd və Qurani simvolikadakı “nun” (ن) hərfi ilə əlaqələndirilir. Şair deyir ki, belə bir gözəllik hansı kitabda yazılmışdır? Bu, həm Quran, həm də kainatın batini kitabı ola bilər.

Cimü dal – əbcəd hesabı ilə 3 rəqəmini ifadə edir. Hürufilikdə axşam namazı cim (ج) hərfi qarşılığındadır. “Cimin (ج) əzasında olan 3 hərf (چچچ) axşam namazının 3 rəkat fərzidir” [4, s. 476]. Hürufilikdə əbcəd dəyəri üç olan cim hərfi, Allah-Muhamməd-Əli üçlüyünə işarət edir. Dəyəri dörd olan dal hərfi isə dörd qapıya (şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət), əhl-i beytə, yəni Əli, Fatimə, Həsən və Hüseyin və ya dörd ünsürə, dörd kitaba, dörd böyük mələyə işarət olaraq qəbul edilir.

“Zülf ilə qaşın hürufun yazamaz hər yazıçı

Əbcədin buldum bu lövhün cimü dalı məndədir” [3, s. 162]

Bu beyt estetik-mistik gözəllik və ilahi kəlamın cismə enmiş simvolu olan hərflərin harmoniyasını ifadə edir.

Əlifü lamü ha – bu hərflərdən Allah (الله) sözü yaranır. Aşağıdakı beytdə “bavü sin mim” və “əlifü lamü ha” birlikdə “bismillah” sözünün hərflərlə ifadəsidir.

“Bavü sin mim üçün bəşarətdir

Əlifü lamü ha işarətdir” [3, s. 27]

Lam əlif – ərəb dilində yox mənasını ifadə edən lə (ل) sözünün hərflərlə ifadəsidir.

“Lam əlif – La dolğunub baxsam cahan viran olur” [3, s. 222]

Burada şair Fəzlullaha müraciət edərək deyir ki, gözlərindən aldığım əfsun məni öldürsə də, zülfün, yəni “Cavidannamə” əsərin Mənsur kimi məni dara çəksə də, yox deməyəm.

Mim, əlif, ba. Mim (م) – “Mövlə”, “Məhəmməd”, “Məna” ilə assosiasiya olunur. Hürufilikdə tez-tez peyğəmbərlik və kamillik rəmzidir. Əlif (ا) – tövhid, ilahi birlik simvoludur. Allahın zatını təmsil edir. Ba (ب) – bəzi hallarda Bismillahın başlanğıcı, həm də bədən (bəşəriyyət) simvoludur.

“Surəti-biçuni-mövladır üzün

Əbcəd ilə mim, əlif, badır üzün” [3, s. 280]

Şərh: “Sənin üzün əbcəd hesabına görə mim, əlif və ba hərflərindən ibarətdir” deməklə, Nəsimi insan üzünü bu hərflərin mistik birləşməsi kimi təqdim edir. Digər tərəfdən şairin hərzət Əli sevgisini nəzərə alsaq, bu hərflərdən mim Məhəmməd peyğəmbərin, əlif Allahın, ba isə həzrət Əlinin rəmzidir. Nəsimi yuxarıdakı beytdə demək istəyir: “Ey insan, sənin üzün adi bir üz deyil. O, surətsiz olan Mövlanın təcəllisidir. Varlığın isə, əbcəd və hərflər dili ilə izah olunsay, Mim, Əlif və Ba ilə yazılmış bir sirdir – ilahi bilik, birlik və bəşəriyyətin vəhdəti”.

Üç əlif bir eyn kombinasiyasında Əlif (ا) hərfinin (vahidlik, Allah, başlanğıc) əbcədi 1, eyn (ع) hərfininki (görmə, şüur, elm, idrak) 70-dir. Ümumi əbcəd dəyəri: 1 + 1 + 1 + 70 = 73. Bu 73 rəqəmi şiə ənənəsində mühüm yer tutur (Məhəmməd peyğəmbərin “ümmət 73 firqəyə bölünəcək” hədisinə görə, yalnız biri xilas olacaq).

“Üç əlif bir eyn ilə yazdım belə,

Üç əlif bir eyn ilə gəlməz dilə” [3, s. 297]

Bu beytin əbcəd hesabında Məhəmməd peyğəmbərin hədisi təsvir olunur. Hədisdə deyilir: “Bəni-İsrail 72 dəstəyə bölünmüşdür, mənim ümmətim isə 73 dəstəyə parçalanacaqdır. Onların yalnız birindən başqa hamısı (cəhənnəm) odunda yanacaqlar” [Camius-Sağır, Qahirə - 1321, s. 40]. Birinci misrada şair söyləyir ki, mən üç əlif və bir eyn hərfini yazılı şəkildə ifadə etdim. Yəni, bu hərflərin birləşməsi ilə bir sirt, bir mənə, bir həqiqət yazdım.

Kafü nun – Quranda 18 ayədə işlənən Allahın كن “Kun!”(Ol!) əmrinin hərflərlə ifadəsidir. Nəsimi yaradılışın batini sirrini, ilahi əmrin söz (səda) ilə kainatı var etməsini vurğulayaraq deyir: “Kafü nundan vücuda gəldi cahan” [3, s. 10]. Hürufilikdə hərflər yaradıcı qüvvə daşıdığından, “kaf” və “nun” həm yaradılışın başlanğıcı, həm də kəlamın qüdrəti kimi düşünülür.

Qafü mimü rey – قمر “qəmə” sözünün hərflərlə ifadəsi: qaf (ق), mim (م) və rey (ر). Bu beytdə Məhəmməd peyğəmbərin (s) barmağı ilə ayı iki yerə bölməsi rəvayətinə işarə olunur: “Qafü mimü reydən anı qıl şikaf” [3, s. 279]

Qafü lam – Quranda tez-tez işlənən müraciət “Qul!” قل (de, söylə!) sözünün hərflərlə ifadəsi: qaf (ق) və lam (ل).

“Qafü lamından götürdü sinü şin dəndaneyi” [3, s. 56]

Sinü şin – burada dişlərdən çıxan səsi, nitqin zahiri formalaşmasını bildirir. Dəndanə – “diş” mənasındadır. Hurufilərə görə, insan bədənini qul! əmrindən göyürülən hərf və səslərin təcəllasıdır. Bu misra insanı ilahi nitqin canlı təcəssümü kimi təqdim edir.

Yavü nunü dal – ərəbcə نَبِيّ “dəniyə” (alçaq olmaq) feilinin hərflərlə tərs düzülüşdə ifadəsi. Şair aşağıdakı beytin birinci misrasında dünyanın dəni, alçaq mahiyyətli olduğunu, tərkibində isə vəhdətiyyəti bildiren əlifin olmadığını bildirir.

“Əsli dənidir dünyanın, zatında yoxdur bir əlif

Tərkibinə gəl bax anın, şol yavü nunü dalına” [3, s. 65]

Amma dəni sözünün tərkibindəki hərflərin (ي، د، ن) əbcədi olan 64 64 – “nitqin batini təcəllası”nın kodudur. Çünki dünya Allahın “kun” əmri ilə yaranmışdır.

Beləliklə, tədqiqatımız nəticəsində Nəsiminin əsərlərində ümumilikdə 19 hərf kombinasiyası müşahidə olundu. Sintez metodu ilə klassifikasiya həyata keçirərək iki növ kodlaşdırılmış hərf kombinasiyaları müəyyənləşdirildi: 1) Müqəttəət hərflər; 2) Hürufi nöqtəyi-nəzərindən kodlaşdırılmış hərf kombinasiyaları. **Bax: Cədvəl 7.**

	Müqəttəət hərflər	Hürufi nöqtəyi-nəzərindən kodlaşdırılmış hərf kombinasiyaları
	<i>Kafü hey, yey, eynü sad</i>	<i>Bavü sin mim</i>
	<i>Qaf</i>	<i>Cimü dal</i>
	<i>Nun</i>	<i>Cim ilə nun</i>
	<i>Sad</i>	<i>Cim, mim</i>
	<i>Taha</i>	<i>Əlifü lamü ha</i>
	<i>Yasin</i>	<i>Lam əlif</i>
	<i>Yasini-nun</i>	<i>Mim, əlif, ba</i>
		<i>Üç əlif bir eyn</i>
		<i>Kafü nun</i>
		<i>Qafü mimü rey</i>
		<i>Qafü lam</i>
		<i>Sinü şin</i>
		<i>Yavü nunü dal</i>

Cədvəl 1. Nəsiminin yaradıcılığında işlənən hərf kombinasiyaları.

20 hərf kombinasiyasından 7-si müqəttəət hərfləridir ki, Quran surələrinin adları və ya ilk ayələridir. 13-ü isə hurufi kodlaşdırma prinsipinə əsaslanan strukturlardır.

İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında “hərf və dilin ezoterik təbiəti” hurufi doktrininin əsas sütunlarından biri kimi çıxış edir. Şairin dili sadəcə poetik ifadə vasitəsi deyil, həm də ilahi həqiqətlərin açarı rolunu oynayır. Hərflər – onların əbcəd dəyərləri, formaları və mənaları – Nəsiminin poetik sistemində kosmik, metafizik və batini təbəqələrə malik simvollarıdır. Şair hərfi sadəcə dil vahidi kimi deyil, kainatın və insanın sirrini daşıyan varlıq olaraq qavrayır. Bu yanaşma onu həm hürufilik ideologiyasının, həm də Şərq fəlsəfi-ezoterik düşüncəsinin nadir təmsilçilərindən birinə çevirir. Beləliklə, Nəsimi poeziyasında hərf və dil vasitəsilə qurulan ezoterik sistem, onu oxuyan üçün həm poetik estetikaya, həm də batini mənəvi dərinliyə qapı açır.

Ədəbiyyat

1. Heydərova Xədicə. Nəsiminin anadilli əsərlərinin izahlı-ensiklopedik lüğəti. I cild. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 344 səh.
2. Nəsimi, İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. İki cild. I cild. Həmid Araslıının tərtibatı ilə. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004. 336 səh.
3. Nəsimi, İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. İki cild. II cild. Həmid Araslıının tərtibatı ilə. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 376 səh.
4. Usluer, Fatih. Hurufilik (ilk Elden Kaynaklarla Doğuşundan itibaren). Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009, 623 say.

ЭЗОТЕРИЧЕСКАЯ ПРИРОДА БУКВЫ И ЯЗЫКА В ПОЭТИКЕ НАСИМИ

Хейдарова Хадиджа Исабала кызы

Резюме

В данной статье рассматривается эзотерическая природа букв и языка как основа хурufитской доктрины в поэзии Имадеддина Насими. Анализируются мукаатта (таинственные буквы Корана), абджад-система и символизм букв в контексте хурufизма. Всего изучены 20 буквенных комбинаций: 7 из них – мукаатта, а 13 – хурufитские комбинации. Исследование показывает, что поэтический язык Насими — это не только эстетическая структура, но и эзотерическое послание, наполненное метафизическим смыслом.

**THE ESOTERIC NATURE OF LETTER AND LANGUAGE
IN NASIMI'S POETICS**

Xaydarova Xadica Isabala

Summary

This article explores the esoteric nature of letters and language as the foundation of Hurufi doctrine in the poetry of Imadaddin Nasimi. The study focuses on the symbolic use of Qur'anic muqatta'at letters, the abjad numerical system, and encoded Hurufi letter combinations in his poetic language. A total of 20 combinations were analyzed: 7 Qur'anic initial letters and 13 based on Hurufi coding principles. The analysis demonstrates that Nasimi's poetic expression is not merely literary but serves as an esoteric and metaphysical revelation encoded within language.

Rəyçi: akademik Möhsün Nağısoylu

Məqalə Azərbaycan dili tarixi şöbəsinin 30 iyun 2025-cü il tarixli iclasının 3 №li protokolundan çıxarışı əsasında çapa tövsiyə olunmuşdur.

Daxil olma tarixi 02 iyul 2025-ci il